

Hur förena effektivitet, trygghet och trivsel i produktions-
livet - ett efterkrigsproblem.

Diskussionen om efterkrigsproblemen har ej endast kommit att röra de speciella frågor, som komma att uppstå i samband med omställningen från krig till fred. Den har svällt ut till att omfatta praktiskt taget alla de sociala och ekonomiska problem, som voro aktuella redan före kriget. Det är naturligt, att så har skett. Kriget bildar ett avbrott i den sociala och ekonomiska utvecklingen. Det framtvingar en paus i det sociala och ekonomiska utvecklingsarbetet. Det är då naturligt, att denna paus, i den mån krigsansträngningarna och krisbekymren det tillåta, utnyttjas för en grundligare diskussion av den sociala och ekonomiska politikens allmänna utformning. Mellankrigsperioden har ju kännetecknats av en snabb utveckling på detta område,

2.

som framför allt har kännetecknats av en förstärkning av statens och organisationernas inflytande på samhällslivet. Denna utveckling har gått stegvis men det är då också naturligt, att man kanske icke alltid uppnått den koordination mellan olika åtgärder, som egentligen hade varit önskvärd. Pausen i fredsutvecklingen ger nu ett tillfälle att genomtänka sådana problem, som gälla hela systemets uppbyggnad.

Det är väl utan tvivel också så, att kriget har givit nya erfarenheter och förskjutit synpunkterna inte bara i de krigförande länderna utan även i ett fredligt land som Sverige. För det första har krigsansträngningarna framtvingat nya organisatoriska och ekonomiska experiment, som givit en rad erfarenheter, som böra kunna tillgodogöras även i fredstid. Men vidare har väl också kriget medfört vissa förskjutningar i den livssyn och de värdeskafor, som ligga till grund för det praktiska handlandet. Jag skall inte här försöka närmare ange den förskjutning, som i detta avseende ägt rum. De

skulle sannolikt i och för sig vara ett tillräckligt stort ämne för ett särskilt föredrag av en social psykolog. Det är väl emellertid uppenbart, att i de demokratiska länderna man mera allmänt än tidigare och mera medvetet än tidigare kommit att sätta de enskilda människornas välfärd i centrum för efterkrigstidens sociala och ekonomiska politik. Detta främst som en reaktion mot alla de lidanden, som framkallats av kriget och diktaturländernas terror. Det synes också uppenbart, att man i allt högre grad och i allt vidare kretsar som en följd av denna förskjutning kommit att växa ifrån de åskådningar av naturrättslig, konservativ art, som i det bestående systemet se något självklart och odiskutabelt. I stället har trängt igenom ett betraktelsesätt, som man skulle kunna kalla målrationellt. Man har börjat ompröva olika samhällsinstitutioner ur den synpunkten, i vad mån de på bästa sätt fylla sin funktion att tillgodose samhällsmedlemmarnas bästa.

De problem, som här i dag uppställts till diskussion, har på förslag av mötesledningen formulerats så: "Hur förena effektivitet, trygghet och trivsel i produktionslivet - ett efterkrigsproblem." Det framgår av vad jag här sagt, att i själva verket detta problem icke är bundet till efterkrigstidens förhållanden utan utgör ett mera allmängiltigt problem som redan före kriget var aktuellt och som endast är ett efterkrigsproblem i samma mån, som varje problem rörande framtida förhållanden kan rubriceras som ett efterkrigsproblem.

De tre orden: effektivitet, trygghet och trivsel, som ingå i denna diskussionsrubrik, tror jag på ett bra sätt sammanfatta vissa av de önskemål eller, om man så vill, "krav", som ur de synpunkter, som jag inledningsvis framställt, kunna anläggas på produktionslivet. Jag skall här helt kort ange, vad man kan inlägga i dem.

Kravet på effektivitet innebär ju helt enkelt ett krav på en sådan utformning av produktionslivet, som ger ett maxi-

malt utbyte i form av varor och tjänster i förhållande till de tillgängliga produktionsresurserna i vare sig arbetskraft och kapital eller nettotillgångar. Det innebär helt enkelt ett krav på en maximering av nationalinkomsten, d.v.s. nettovärdet av allting, som brukar uppskattas i pengar. Kravet på effektivitet är sålunda så att säga det mest materiella krav, som ställes på produktionssystemet.

De båda andra kraven äro icke lika enkelt ekonomiskt mätbara. Kravet på trygghet måste ses mot bakgrunden av förkrigstidens erfarenheter med dess risker för ojämnheter i den enskildes inkomster. Dessa risker hade sin främsta grund i växlingar i den enskildes sysselsättning, som sammanhänge med konjunkturerna. Detta gav en känsla av otrygghet och det är detta, som man nu vill komma bort ifrån. Riskerna kunna även sammanhänga med sjukdom och död, d.v.s. hela den serie med risker, som socialpolitiska åtgärder av det slag, som ingå i den bekanta Beveridge-planen avser att möta.

Ännu svårare mätbar är givetvis trivseln för dem, som deltaga i produktionslivet. Man kan i det ordet inlägga oerhört mycket. Produktionsförhållandena kunna utformas på olika sätt som göra, att de, som äro inbegripna i produktionsprocess och deras anhöriga i högre ~~grad~~ eller lägre grad trivas i sin miljö på arbetsplatsen och i den därtill anslutande samhälls- och hemmiljön. Men vidare kan ju i detta ord läggas in allt, övrigt, som påverkar människans arbetsglädje och jag tänker då främst på hennes känsla av att i produktionen fylla en meningsfull uppgift. På denna punkt kan man givetvis även vidga betraktelsen till att omfatta människornas tillfredsställelse med hela den samhällsmiljö, som baseras på produktionslivet. Jag tänker då framför allt på det behov av frihet i samhällslivet, varom alla under händelsernas tryck under senare år blivit så medvetna.

Jag är medveten om att kanske andra synpunkter även kunna anläggas på produktionslivets uppbyggnad än den, jag

här angivit, men jag tror i alla fall att de tre begreppen, effektivitet, trygghet och trivsel, täcka tre av de allra viktigaste önskemål, som måste ställas på ett ändamålsenligt produktionssystem. Skall man tala om resultatet av produktionen, kan man icke stanna vid de rent materiella prestationerna utan man måste däri även innesluta de båda andra faktorerna, tryggheten och trivseln.

Det säger sig självt, att, när man uppställer dessa på produktionslivet, man icke önskar reservera dessa resultat för vissa samhällsgrupper. Det måste vara en självklar målsättning för varje diskussion av dessa problem att resultaten i den meningen jag nyss angivit skola komma alla till del som äro beredda att medverka i produktionslivet. Vad detta närmare innebär ifråga om olika människors villkor kan måhända bli föremål för diskussion. Men att man vill eftersträva en betydande likhet i olika människors levnadsvillkor kan väl betraktas som en gemensam utgångspunkt för alla,

som syssla med dessa problem. Ännu en synpunkt på målsättningen för produktionslivet måste här tillfogas, nämligen valet mellan att skapa omedelbara resultat eller att befrämja en snabbare utveckling mot en högre standard. Undersöker man närmare de ekonomiska problemen, skall man ofta finna, att man står inför en sådan avvägning mellan dagens och morgondagens krav.

Ett första föremål för överväganden och diskussion kan nu bli frågan om den närmare utformningen av dessa målsättningar. Som jag inledningsvis antytt råder väl i vårt land en höggradig likhet ifråga om olika människors inställning till dessa värderingsproblem. Vid en närmare diskussion skulle dock säkerligen många nyanser börja framträda. Saken vore ganska enkel, om de olika målsättningarna kunde fullföljas var för sig. Det är nog få, som inte skulle ge sin röst åt ett program, som krävde största möjliga effektivitet hos produktionen till allas bästa samt största möjliga trygg-

het och trivsel. En närmare diskussion skulle nämligen visa, att det åtminstone i mångas uppfattning råder ett visst motsatsförhållande mellan de olika målsättningarna. Det kan åtminstone anföras goda argument för, att en alltför jämn fördelning av produktionsresultatet kan minska effektiviteten i produktionssystemet. Det kan vidare hävdas, att en alltför långt driven omsorg om den individuella tryggheten skulle kunna minska progressiviteten i det ekonomiska systemet. Och det är vidare utan tvivel så, att långt drivna åtgärder i syfte att öka trivseln i produktionslivet kan minska effektiviteten mätt i landets nationalinkomst.

Man kan alltså här ställas inför en rad avvägningsproblem och det är kanske inte säkert, att man från olika utgångspunkt kommer till samma resultat. Somliga komma att ställa trygghet och trivsel framför maximal effektivitet. Andra komma att sätta trygghet framför produktion. Ingen vill givetvis ensidigt utesluta det ena önskemålet på det andras

bekostnad om effektiviteten blir olika.

Vad man kanske kan konstatera är, att det under senare tid ägt rum en tydlig förskjutning i tyngdpunkten för den gängse värderingsattityden. Den sammanhänger uppenbart med det allmänekonomiska framåtskridandet och fattigdomens successiva eliminerande. Motsättningarna och striderna på det sociala och ekonomiska området gällde tidigare, exempelvis efter förra världskriget, mera huvudsakligen än nu själva varuförsörjningen och dess fördelning på olika individer. Marxismens centrala teori var ju uppbyggd kring sådana problem. Talet om utsugning spelade i den tidens debatt en mycket större roll än nu. Den högre standarden och den sociala utjämningen har förskjutit tyngdpunkten mot kraven på trygghet och trivsel. Det skulle säkerligen vara av mycket stort intresse att på denna punkt göra en jämförelse mellan diskussionen nu och för 20 år sedan. Därmed givetvis icke sagt att problemet om trygghet och trivsel icke redan då tillmättes stor betydelse.

Å andra sidan måste väl allmän enighet råda om, att man fortfarande, trots den högre standarden, måste inrikta sig på en fortsatt stegring av varuförsörjningen. Man måste fortfarande tillse, att progressionen i det ekonomiska livet inte mattas av.

Med dessa ord har jag försökt att på ett mycket allmänt plan karakterisera den inställning till produktionslivets utformning, som för närvarande gör sig gällande i samhället. Värderingsattityden är i vårt land på detta allmänna plan måhända/ej så enhetligt. Nyanserna äro måhända dock ganska utpräglade när man tränger problemen närmare in på livet. De motsatta ekonomiska intressena kan man givetvis icke bortse ifrån. Just inom ett förbund som detta, synes det mig emellertid vara en viktig uppgift både att söka vinna ökad klarhet över, vad som just nu är det viktigaste ur en djupare mänsklig synpunkt, och dels att, om man kommer fram till en enhetlig uppfattning, söka påverka den allmänna opinionen i dessa frågor.

Det är emellertid tydligt, att när det gäller den praktiska politiken blir motsättningarna mycket framträdande. Endast delvis torde emellertid detta bero på motsättningar ifråga om grundinställningen till dessa problem. I mycket hög grad sammanhänger den med en skillnad i uppfattningen om de sociala och ekonomiska sammanhangen. I den mån så är fallet, borde emellertid dessa motsättningar i hög grad kunna avlägsnas genom en öppen diskussion. Men man får givetvis redan från början göra klart för sig, att många av de ekonomiska sammanhang, som här äro avgörande, äro så svårbedömda, att full enighet knappast kan nås. Mycket är emellertid vunnet, om man i diskussionen lyckas precisera, vilka frågor, som bli avgörande i sammanhanget.

Den naturliga utgångspunkten för diskussionen av dessa problem inför efterkrigstiden är givetvis utformningen av det ekonomiska livet, sådant det gestaltar sig som ett resultat av utvecklingen fram till det senaste världskriget. När man

rör sig på så osäker mark, som det här gäller, ter det sig väl för de flesta här i landet naturligt, att hysa så stor respekt för de insatser, som gjorts under föregående årtionden, att diskussionen kommer att gälla frågan, i vad mån produktionslivets utformning för närvarande kan anses tillfredsställande eller i vad mån reformer böra komma till stånd, som tillgodoser det krav, som ej tidigare antytts. Enligt mitt sätt att se, bör en sådan diskussion bli mera fruktbar än s.k. förutsättningslös diskussion av fördelarna hos olika ekonomiska system. Grunddragen i det ekonomiska och sociala systemet före världskriget äro väl alltför välkända för att här behöva annat än kort antydast. Till dessa grunddrag räknar jag då ej endast produktionslivets faktiska struktur utan även den arsenal av praktiska arbetsmetoder för lösning av olika problem, som vunnit burskap inom detta system. Jag bortser i denna karakteristik i huvudsak från de speciella krisregleringar, som framtvingats nu under kri-

get. Karakteristiskt för produktionslivet närmast före kriget var ju, att det baserades på ett stort antal enskilda företag med ett visst inslag av kooperativ verksamhet och statlig produktion. Produktionslivets ledning var sålunda i hög grad decentraliserad, men staten utövade samtidigt ett omfattande inflytande över dess allmänna gestaltning. Systemet företedde sålunda många drag av vad man kallat planhushållning. Detta blandade system har också på ett delvis träffande sätt karakteriserats som en ramhushållning. Jag skall inte här närmare gå in på alla de former av statliga åtgärder, som påverkade det ekonomiska systemet. Jag vill endast erinra om utrikeshandelns reglering genom handelspolitiken, statens allmänna inflytande på konjunkturer och sysselsättning genom valuta-, penning-, finans- och övrig konjunkturpolitik samt om den snabbt växande omfattningen och differentieringen av de socialpolitiska ingreppen. Man kan sålunda konstatera, att vi vad gäller enskilt och samhälleligt inflytande

på de sociala och ekonomiska förhållandena, redan före kriget hade ett i hög grad blandat system. Det är sålunda orealistiskt att skylla eventuella brister hos detta system på den kapitalistiska produktionsordningen liksom det vore oriktigt att tillskriva den fria företagsamheten hela äran av ~~en~~ eventuella framsteg.

Det skulle givetvis föra för långt att här ens antydningvis beröra alla de reformproblem, större och mindre, som uppstått vid en kritisk granskning av produktionslivet, som syftar till ökad effektivitet, trygghet och trivsel. Jag skall därför här begränsa min diskussionsinledning till att ta om några frågor, som särskilt blivit berörda i efterkrigsdebatten och jag skall även beträffande dessa i hög grad inskränka mig till att söka klargöra själva problemställningen. Man finner nämligen i efterkrigsdebatten många exempel på att kraven på förbättringar av det ekonomiska systemet utmynna i förslag till reformer, som icke taga sikte

på de vanliga orsakerna till dess svagheter. Det gäller i sådana fall att inrikta kritiken på de rätta punkterna i systemet.

En första fråga, som ofta ställes, är den, om systemet med fria företag utan statliga ingripanden ger produktionen en önskvärd effektivitet. Den kritik, som ligger bakom denna fråga, kan dels ta sikte på det enskilda företaget eller den enskilda branschen. Man frågar sig då, om produktionen inom detta område sker till lägsta ^{möjliga}/kostnad. En annan fråga, som senare återkommer till, gäller i vad mån samhällets alla resurser utnyttjas tillräckligt effektivt eller i vad mån det uppstår dålig ekonomi genom att endast delvis utnyttjas. Jag tror, att det finns anledning hålla dessa båda problem isär. Den ståndpunkten kan mycket väl hävdas, att den produktion, som kommer till stånd, fyller kraven på effektivitet, men att på grund av systemets natur produktionsresurserna likväl inte bli fyllt och därmed ej heller effektivt utnyttjad.

Frågan om det enskilda företagens eller den enskilda branschens effektivitet är i främsta rummet ett produktionsproblem. Frågan gäller här i vad mån produktionen under fri företagsamhet bedrivs på ett så effektivt sätt, som är möjligt. Det skulle här föra för långt att ingå på detta problem med alla dess detaljer. Kritiken mot systemet har väl i allmänhet ~~ännu~~ ej heller inriktats på denna punkt. Statistiskt kan det ju konstateras en successiv rationalisering, som ökat produktionens effektivitet. Drivkraften har här varit den, som vanligen gäller för ett ekonomiskt system med enskild företagsamhet. Den grundläggande spelregeln har varit den, att i konkurrens med andra företag inom och utom landet upprätthålla produktionens lönsamhet. Företagsledarens dubbelhet har mätts just enligt denna regel. Urvalet av företagare bland ingenjörer och andra funktionärer har i huvudsak skett enligt detta kriterium på ekonomisk duglighet. Systemet innebär en decentralisering av det personliga ledare

ansvaret, som möjliggör en oberoende företagsledning att fatta beslut i nära kontakt med alla de skiftande problem, som resa sig för varje företag. Man kan nämligen påstå, att detta system för urval av företagsledare skulle kunna förbättras men knappast att det, åtminstone här i landet, fungerat dåligt. Svagheten hos systemet i här angivet avseende har väl främst ansetts vara antingen det slöseri, som ligger i en överdriven konkurrens, eller i den stelhet, som kan följa med en för långt driven monopolism. Vad gäller den sistnämnda faran, har ju av en statlig utredning konstaterats, att konkurrensen fortfarande utgör en dominerande företeelse i näringslivet. Endast i vissa utpräglade undantagsfall har konkurrensen uteslutits genom överenskommelse eller på annat sätt. Den största risken i detta avseende erbjuds de överenskommelser om uppdelning av marknaden, som i vissa branscher kunnat leda till en konservering av bestående mindre effektiva företag. Att monopol i form av storföretag skulle känneteck-

nas av låg effektivitet är väl knappast en allmän uppfattning.

Även i den fria konkurrensen måste emellertid alltid ligga ett moment av slöseri. Fråga är då, om detta slöseri, som överväges av de vinster, som uppstå genom företagens konkurrens om marknaden, tvingar dem till en ökad effektivitet. Gemensamt för såväl kartellerade branscher som för branscher med fri konkurrens, kan ofta vara att de enskilda företagen icke i tillräcklig grad specialiserat sin produktion och att denna därför icke kunnat drivas upp i tillräckligt stor skala. Många av dessa svårigheter svagheter hos ett fritt ekonomiskt system kunna emellertid i hög grad övervinas genom ett partiellt samarbete mellan företagen, som går ut på standardisering och specialisering. Dessa frågor tilldra sig stor uppmärksamhet inom företagarekretsar och man har därför anledning hoppas, att vissa av dessa svagheter hos systemet skola kunna avlägsnas. Samtidigt utvecklas också

en marknadsforskning, som är ägnad att bättre orientera företagen om de aktuella avsättningsmöjligheterna.

Jag har därmed antytt en hel rad problem, som bli aktuella, när man diskuterar den nuvarande produktionens effektivitet. Att här komma med några generella slutsatser är knappast möjligt. Jag har endast velat fastslå problemets art. Jag skall endast nöja mig med att som en försöksvis slutsats, som måhända dock icke delas av alla, fastslå, att det icke är på denna punkt, som man ser de största svagheter i den bestående produktionens effektivitet. På många bråden är det väl i varje fall ganska klart, att den svenska produktionen bedrives med en effektivitet, som mycket väl kan mäta sig med erfarenheterna från andra länder. Man kan vidare konstatera, att vi på de flesta områden ha igång en utveckling mot en ännu högre effektivitet, i vilken företagsledare, ingenjörer och ekonomer samarbete på ett till synes tillfredsställande sätt.

När man rest frågan om produktionslivets effektivitet är det väl därför främst andra och allmännare synpunkter, man brukat anlägga. Främst har man väl syftat till det förhållandet, att arbetskraft, anläggningar och andra produktionsmedel endast delvis blivit fullt utnyttjade. Detta har särskilt gällt under lågkonjunkturerna, men man har även pekat på amerikanska uppgifter, som visat, att produktionskapaciteten ej heller under högkonjunkturerna är fullt utnyttjad. Dessa undersökningars bevisvärde är väl synnerligen problematiskt. I själva verket måste det anses vara en normal företeelse i ett främåtskridande samhälle, att en del av produktionskapaciteten icke utnyttjas. I ett sådant samhälle sker ständigt förskjutningar i produktionsinriktning och i den mest ändamålsenliga tekniken och följderna därav blir, att en viss del av produktionsapparaten kommer att stå outnyttjad. Vid en statistisk undersökning är det givetvis omöjligt att fastslå i vad mån verkligen

ett sådant stillastående är ekonomiskt berättigat eller inte. Det är emellertid uppenbart, att om samtliga produktionsmedel äro 100-procentigt utnyttjade, detta snarast är ett tecken på stagnation. Kvar står emellertid behovet att uppnå en mera effektiv utjämning av konjunkturväxlingarna samt även en så snabb anpassning som möjligt till de förskjutningar mera strukturella förändringarna i de samhällsliga behoven. Kravet på effektivitet sammanfaller i detta avseende med behovet av trygghet för den enskilde att få garanterad sysselsättning och en däremot svarande inkomst. Båda dessa krav utnytna sålunda i en strävan efter full sysselsättning. Detta har ju blivit en framträdande punkt på det program för efterkrigstidens ekonomiska politik, som sett dagen på olika håll. Det synes emellertid vara av stor vikt att understryka att den fulla sysselsättningens problem särskilt vad gäller dess konjunkturrella sida, i främsta rummet är ett avsättningsproblem och ej ett produktionsproblem.

På denna punkt framträder ofta en betydande ~~strik~~ oklarhet i diskussionen. Man menar att frånvaron av full sysselsättning bottnar i det nu rådande privatkapitalistiska produktionsystemet och att botemedlet därför måste vara att ersätta denna privatkapitalistiska produktion med en motsvarande statlig produktion. Man förbiser då först och främst att vi under senare årtionden icke haft ett fullt fritt liberalistiskt system utan att staten övertagit rollen att genom sina politiska instrument dra upp ramen för den ekonomiska verksamheten. Man skulle sålunda med samma rätt och kanske med större rätt kunna säga, att staten misslyckats i sin uppgift att skapa en lämplig ekonomisk ram för den enskilda företagsamheten. Vidare är det ju uppenbart, att svårigheterna att få till stånd full sysselsättning icke ligga på produktionsidan. Uppstår blott en efterfrågan på olika produkter, möter inga svårigheter att få en motsvarande produktion till stånd. Den fråga man närmast bör ställa sig är väl därför den, om icke statens konjunkturpolitik kan utbyggas på

ett sådant sätt, att en full sysselsättning kommer till stånd.

Man invänder kanske då, att erfarenheterna under förkrigstiden ha visat, att konjunkturpolitiken med de metoder, som då användes, icke i erforderlig grad kunde verka utjämnande på konjunkturväxlingarna. Man förbiser emellertid då, att under 1930-talets ekonomiska kris inga mera enhetliga och målmedvetna åtgärder vidtogos i olika länder för att åstadkomma en konjunkturutjämning. De olika ländernas ekonomiska system hänga emellertid också nära samman att en sådan politik för att ha fullständig framgång, måste förverkligas i internationellt samarbete. Vad Sverige ngår introducerades visserligen en expansiv, ekonomisk politik år 1932. Men det är tydligt, att dess ekonomiska verkningar på allvar framträdde först under år 1934, då det allmänna internationella uppsvinget redan hade hunnit komma igång. Undersökningar ha visat, att mera genom en olycks-

händelse en relativt kraftig underbalansering av svenska statsbudgeten kom till stånd under de båda krigsåren, d.v.s 1930 och 1931. Men verkningarna av den expansiva politiken under de båda följande åren blev betydligt svagare.

Man har därför all anledning påstå, att den statliga konjunkturpolitikens möjligheter ej på allvar ha prövats under mellankrigsperioden. Alltid har man då i olika länder kunnat experimentera fram vissa metoder för denna statliga konjunkturpolitik. De viktigaste medlen ha ~~hittills~~ alltid hittills varit en utvidgning av de offentliga arbetena samt en ~~utvidgning~~ underbalansering av statsbudgeten i syfte att uppnå en ökning av allmänhetens köpkraft. Det är uppenbart att det främst är bortfallet av köpkraft som under lågkonjunkturerna har satt det ekonomiska ~~maskineriet~~ maskineriet ur funktion och framkallat en omfattande arbetslöshet. De försök med statlig konjunkturpolitik, som gjordes före kriget, skedde emellertid i starkt begränsad skala. Under

kriget har man i samband med upprustningen i olika länder rört sig med en statlig konjunkturpåverkan av helt andra mått. Och det är väl också sannolikt, att man efter kriget är beredd att genom betydligt kraftigare åtgärder påverka köpkraftsutvecklingen och det allmänna konjunkturförloppet efter kriget. Vad gäller den närmaste efterkrigstiden har man ju även, särskilt här i landet, ställt in sig på risken för en kris med betydande arbetslöshet. Man bör därför ha möjlighet att gå en sådan situation till mötes långt bättre förberedd än under kriserna före kriget och med större erfarenheter än man hade då. Är man dessutom inställd på att tillgripa kraftigare åtgärder, bör det också vara möjligt att närma sig en politik, som innebär full sysselsättning. Man får därvid för vårt lands del vara beredd att sätta "full" inom ett kraftigt citationstecken. För det första måste man alltid räkna med en viss arbetslöshet. Vidare inträda ständigt förskjutningar i näringslivet, som

kräva en viss tid innan en omställning kan komma till stånd. Slutligen ligga avsättningen på exportmarknaderna delvis utanför vår kontroll. Det kan i en viss situation därför vara olämpligt att till varje pris söka uppnå en full sysselsättning för arbetskraften. Det kan exempelvis närmast efter kriget visa sig klokast att kvarhålla arbetskraften på de gamla arbetsplatserna med hjälp av kontantunderstöd i avvaktan på att avsättningsmöjligheterna på exportmarknaderna skola klarna efter den första tidens omvälvningar.

Först och främst gäller det sålunda att efter kriget få till stånd en bättre förberedd och kraftigare konjunkturpolitik enligt i huvudsak samma metoder, som före kriget. Men därjämte bör man givetvis undersöka, i vad mån ~~änt~~ dessa metoder kunna kompletteras med nya. Vad man därvidlag särskilt har anledning undersöka är ~~o~~ i vad mån staten genom några lämpliga metoder skall ha möjlighet att direkt stimulera konsumenternas förbrukning av olika varor. Detta kan exempelvis tänkas ske genom en kraftig familjestödjande politik, som aktualiserar alla de latent behov, som utan tvivel före-

ligger i de barnrika familjerna men även andra former för en sådan konsumtionsstödjande politik skulle kunna tänkas. Ett uppslag av särskilt intresse har kommit från England och Amerika. Man har därför diskuterat möjligheten att få till stånd en avsättning av billiga konsumtionsvaror av enhetlig typ, som kunde tillverkas i så stor skala att priserna kunde hållas relativt låga. Staten skulle därvid exempelvis kunna garantera avsättning för vissa ~~xxx~~ på förhand fastställda mängder av dessa varor. Genom denna garanti skulle priset från början kunna sättas relativt lågt. Man skulle därigenom kunna stimulera konsumenterna att eventuellt med hjälp av sparmedel finansiera inköp av dessa varor.

Det synes långt ifrån osannolikt, att staten genom sådana åtgärder skulle kunna förstärka sin konjunkturpolitik i en sådan grad, att man skulle kunna uppnå en sysselsättning som fyller alla rimliga krav på fullständighet.

Det har även ifrågasatts att konjunkturutjämningen skulle kunna komma till stånd på så sätt, att staten höll tillbaka expansionen under högkonjunkturen. Det är uppenbart, att detta skulle erbjuda en långt tilltalande utväg. Risk föreligger att man genom en sådan politik skulle gå miste om en utveckling på längre sikt i en relativt snabb takt. Att föredra är givetvis en politik, som innebär, att man genom de metoder, som jag tidigare har berört, söke i möjligaste mån fylla ut lågkonjunkturerna så, att en nedgång av sysselsättningen då kan ~~undvikas~~ undgås. Att denna ekonomiska politik skulle kunna utformas på sådant sätt, att frukterna av ett bättre utnyttjande i samhället av de mest produktiva resurserna skulle komma alla till del, behöver jag icke här uppehålla mig vid. Staten har i sin hand en sådan kombination av sådana inkomstreglerande instrument att en sådan politik utan vidare låter sig förverkligas. Det bör dock icke fördöljas, att man, om denna inkomstutjämnande politik fullföljes, kan stöta på en punkt där grundvalen för den fria företagsamheten på ett avgörande

30.

sätt rubbas. Alla äro väl ganska medvetna om, att den punkten icke är alltför långt avlägsen. Man kommer här fram till en avgörande skiljelinje. Uppenbart är emellertid, att ~~med~~ de vinster, som kunna uppstå för den stora allmänheten genom en ytterligare utjämning av inkomsterna, äro relativt små i ~~den~~ jämförelse med den standardhöjning, som efter några år kan förverkligas genom en ekonomisk utveckling i samma takt som före kriget. Avgörande för den slutliga ståndpunkten måste därför bli vad man tror om den fria företagsamhetens möjligheter att göra samhället tjänster genom ett snabbt, allmänt framåtskridande. Tror man på denna möjlighet, bör man tydligen ha anledning att hejda inkomstutjämningen vid en punkt, där tillräckligt incitament lämna för denna enskilda företagsamhet. Huvudsaken bör nämligen enligt min mening vara att få till stånd en standardhöjning så snabbt som möjligt för befolkningens breda lager och icke i och för att få till stånd en matematisk, jämn inkomstför-

delning.

Men för alla dessa effektivitets- och sysselsättningsproblem får man ej glömma bort människornas trivsel i produktionslivet. Man har framkastat ett slagord, som vunnit anklång på många håll i efterkrigsdiskussionen, att det gäller att skapa en "värld att trivas i". Här möter en rad problem, som delvis kunna lösas oberoende av den ekonomiska politiken i övrigt. Man kommer här in på problem av mera centralt mänsklig natur, som såvitt jag förstår torde ligga medlemmarna av detta förbund särskilt nära om hjärtat. Det är en tanke, som har utformats alltmera målmedvetet, att man skulle söka se till att de samhällen, som uppstå kring produktionsenheterna, bli så lyckligt utformade som möjligt ur hygieniska och kulturella synpunkter. Man har pekat på den vantrivsel, som måste uppstå i de stenöknar, som ~~nu~~ bredd ut sig ikring de stora produktionscentra. Man har också omvänt påpekat, att en alltför spridd bebyggelse kan omöjliggöra ett ekonomiskt

utnyttjande av olika samhällsinstitutioner, skolor, bad, sjukhus etc. Man har på grund av sådana överväganden utformat regler för samhällsbildningen och idealtyper för samhällsutvecklingen.

I vårt land äro kanske dessa problem icke så brinnande som i andra länder. Tack vare belägenheten av våra naturtillgångar har den svenska industrien kommit att fördelas på ett stort antal mindre och medelstora samhällen. Därigenom har industrisamhällena kunnat på ett mera organisatoriskt sätt växa in i den omgivande bygden. Detta har säkerligen också i stor utsträckning förhindrat den kulturella rotlöshet, som säkerligen i längden resulterat i vantrivsel. Men givet är, att man även på detta område kan finna anledning att förhindra tendenser till en mindre gynnsam samhällsbildning. I vissa fall kan det vara lämpligt att stimulera till en decentralisering av produktionen, i andra fall att stimulera till en starkare centralisering till

icke alltför små samhällen.

Ett liknande problem reser sig också för jordbruksproduktionen. Dess viktigaste förslag för närvarande är troligen att få till stånd en sammanslagning av det alltför stora antalet mindre enheter. Fråga är emellertid hur långt man därvid skall gå och vilka vägar man skall gå. Enligt storföretagens mening bör man stanna vid sammanslagning till fullständiga bondejordbruk. Ur vissa synpunkter, d.v.s. rena effektivitetssynpunkter, vore ~~det~~ säkerligen en längre driven ~~en~~ sammanslagning till storbordbruk att föredraga. Här är emellertid ett exempel på, att kravet på effektivitet och kulturell trivsel i vissa fall kan kollidera. Hänsyn kan vid jordbrukspolitikens utformning sannolikt icke tagas enbart till rena effektivitetssynpunkter. Man kommer måhända att finna den traditionella uppskattningen av det fristående bondejordbruket som produktionsform vara så värdefull, att man

inriktar sig på en sammanslagning till sådana gårdstyper i stället för att driva utvecklingen längre.

Som alternativ erbjuder sig också möjligheten till sammanslagning till kollektiv-jordbruk av den typ, som nu skall prövas i en av Jämtlands skogsbygder. Det är väl tydligt, att man när det gäller att bedöma den sidan av dessa problem icke kan nöja sig med den mera ~~en~~ traditionella ~~en~~ romantiska synen på bondetillvaron. Det gäller väl i stället att utifrån socialpolitiska och varför icke själavårdande synpunkter komma fram till en värdering av olika produktionsformer, som kan vägas mot de rena effektivitetssynpunkterna.

Ett annat problem rörande människans trivsel till produktionslivet som blivit aktuellt gäller den anställdes förhållande till företaget. Man har enligt min mening ofta överdrivit den ökning i arbetsglädje, som skulle uppstå, för de anställda, om företagen förstatligas. Jag tror för min del att, om den anställda i en viss funktion

beredes samma förmåner och erhåller en stadigvarande uppskattning av sina insatser, det för honom är av relativt underordnad betydelse om han är anställd vid exempelvis ett statligt eller ett enskilt järnvägsföretag eller om han står i en kooperativ eller enskild butik. Fastslås det, att den enskilda företagsamhetens uppgift är att gagna det allmänna efter måttet av sina krafter, bör den anställdes känsla av att vara inordnad i ett meningsfullt sammanhang kunna bli lika stark vare sig produktionen är enskild eller socialiserad. Huvudsaken i detta problem är enligt min mening, att förhållandet mellan den anställda och hans företag gestaltas på ett så gynnsamt sätt som möjligt. Den anställda måste beredas möjlighet till avsättning för alla de insatser han kan göra i företaget och han måste samtidigt beredas tillfälle att hållas underrättad om företagspolitiken samt eventuellt även beredas möjlighet att utöva ett inflytande på denna. Ett samarbete mellan företags-

ledningen och de anställda i angiven riktning har under senare år kommit till stånd på många håll och fråga är, om icke ett problem, som har sin givna plats bland alla de efterkrigsproblem, som nu rörts upp, är frågan om nya former för industriell demokrati. En lycklig lösning av dessa frågor vore tydligen en lämplig åtgärd för att på en gång förverkliga en ökad trivsel i produktionslivet och en ökad effektivitet.